

Seweryn Szczepański

Campus Schinewite a trwałość pruskiego pogranicza : fragment z dziejów osadnictwa południowej Pomezanii

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3 (273), 547-567

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Seweryn Szczepański

CAMPUS SCHINEWITE
A TRWAŁOŚĆ PRUSKIEGO POGRANICZA.
FRAGMENT Z DZIEJÓW OSADNICTWA
POŁUDNIOWEJ POMEZANII

Na podstawie znanych XIII-wiecznych źródeł krzyżackich jesteśmy w stanie wykazać na obszarze Pomezanii istnienie co najmniej dziesięciu włości. W znakomitej większości odpowiadają one miejscom gdzie na mocy zatwierdzonego 7 lutego 1249 r. Traktatu Dzierzgońskiego ujarzmieni powstańcy pruscy zobowiązali się odbudować zniszczone lub wznieść nowe kościoły. W przypadku znanych nam włości pomezzańskich niewiele możemy powiedzieć na temat ich zasięgu opierając się wyłącznie na źródłach pisanych. Dokumenty z 18 i 19 marca 1250 r., 22 grudnia 1254 r., a także wcześniej wspomniany z 1249 r. podają nam jedynie nazwy, na podstawie których możemy (głównie w oparciu o nazwy zachowane w źródłach późniejszych) wywnioskować z jaką miejscowością lub obszarem obejmującym jej okolice należałoby identyfikować miejsce wzniesienia kościołów, a w dalszej konsekwencji występowania ich na obszarze danej włości¹.

Szczególnie w trzech przypadkach informacje późniejsze uzupełniają naszą (nie)wiedzę na temat zasięgu poszczególnych włości pomezzańskich, aczkolwiek i tu nie możemy liczyć na komplet informacji. Wymienić należy przede

¹ Większość włości pomezzańskich wymienia dokument z 18 marca 1250 r. dotyczący podziału Pomezanii między biskupów pomezzańskich a zakon krzyżacki. Wśród owych 10. włości związanych z Pomezanią wymienić należy: 1) *Prezla* i 2) *Resia*, które przypadły biskupstwu (por. *Preussisches Urkundenbuch*, (dalej cyt. PUB) hrsg.: R. Philippi, C. P. Wölky, Bd. I/1, Königsberg 1882, nr 234, nr 301) zaś pod bezpośrednim zarządem Krzyżaków znajdowały się: 3) *Geria*, 4) *Pobuz*, 5) *Rudencz*, 6) *Alyem*, 7) *Posluam*, 8) *Lynguar*, 9) *Loypicz*, 10) *Komor*. Obok nich znajdujemy też dwie włości lokalizowane poza obszarem Pomezanii jakim były *Passaluc* – okolice Pasłęka i *Zambroch* – na północ od jeziora Piniewo, w okolicy wsi Sambród; PUB I/1, nr 233; Komentarz dotyczący lokalizacji włości, zawierający jednakże pewne nieścisłości m. in. w: H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno 1932, s. 25 i n.; Idem, *Geografia polityczna Bałtów w dobie plemiennej*, Lituano-Slavica Posnaniensa. Studia Historica, 1985, t. I, s. 26 i n.; Całościowo w kontekście późniejszego komturstwa dzierzgońskiego na szczególną uwagę zasługują ustalenia Heide Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*, Wiesbaden 1968, mapa 1; wybrane włości ze szczególnym uwzględnieniem włości *Geria* opisał niedawno Seweryn Szczepański, *Lokalizacja pruskiej ziemi Geria w XIII w.*, w: *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych*, Gdańsk (w druku).

wszystkim przekazy źródłowe dotyczące włości *Resia*, która pojawia się już dość wcześnie, bo w dokumencie nadawczym dla Dietricha von Depenow z 1236 r. Z treści dokumentu wynika, że przyznane mu dobra w pobliżu Kwidzyna graniczyły od wschodu z *terra Resia*, która została tu potraktowana nie tylko w sposób oddzielny, ale także wyróżniona jako obszar zagospodarowany przez Prusów². Spisana około 10 lat po wydaniu dokumentu tzw. „Relacja Hermana von Salza” wspomina o tym, że po wybudowaniu zamku i miasta *Marienwerder* krzyżowcy skierowali swój podbój w stronę obszaru zwanego *Rysen*³. O położeniu włości *Resia* informują nas także dokumenty z marca 1250 r., które opisując północną część terenów przynależnych biskupom pomezzańskim informują, że granica pomiędzy obszarem należącym do biskupstwa a obszarem należącym do Zakonu biegnie na wschód od dóbr Tychnowy, następnie: *item a predicto castro [Tychnowy] ascendendo in Prusiam, ita quod Resia includatur eidem parti*. W świetle owego zapisu dowiadujemy się, że granice „od wspomnianej siedziby” w Tychnowych biegną ku „Prusom” i obejmują włość *Resia*, której północna rubież pokrywała się na południe od Starego Dzierzgonia z granicą komturstwa dzierzgońskiego, wcześniej zaś z obszarem pruskiej włości *Lingwar*⁴. W 1289 r. napotykamy w źródłach dobra rycerskie Kleców w dzisiejszym Kleczewie (*Halbersdorf*), które wymienione są jako *bona Clecz in Resya*⁵. Nazwa *Resia* pojawia się także w nazwach miejscowości, które identycznie jak Kleczewo znajdowały się na jej obszarze, są to: *Resinburg* (Prabuty), *Resinkirch* (Obrzynowo) oraz wzmiankowana po raz pierwszy w dokumencie z 1342 r. wieś *Resenwald* (Stańkowo)⁶. W przypadku *Resinburg* i *Resinkirch* ich lokalizację na obszarze włości *Resia* potwierdza także kronikarz Piotr z Dusburga. W jego relacji obszar włości został jednak przesadnie wyolbrzymiony sięgając od Kwidzyna aż po okolice Sztumu, Postolina, jezioro Družno (tu najpewniej jezioro w lasie *Drusensi*, na obszarze którego założono w 1284 r. wieś Koniecwałd⁷) i Wielbark (obecna dzielnica Mal-

² *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien* (dalej cyt. UB P I), t. 1, hrsg.: H. Craemer, Königsberg 1885, nr 1.

³ *Hermann von Salza's Bericht über die Eroberung Preussens*, w: *Scriptores rerum prussicarum* (dalej cyt. SRP), Bd. V, hrsg. von T. Hirsch, M. Toeppen, Leipzig 1874, s. 160.

⁴ PUB I/1, nr 233; W dokumencie lokacyjnym Starego Dzierzgonia znajdujemy informacje o *merica que vulgariter bor dicitur*: PUB II/1, hrsg. von M. Hein, E. Maschke, Königsberg 1932, nr 56.

⁵ UB P I, nr 10; Na temat rodu Kleca: G. Białuński, *Ród Prusa Kleca. Ze szczególnym uwzględnieniem rodziny von Pfeilsdorfów-Pilewskich*, Malbork 2006.

⁶ UB P I, nr 50.

⁷ PUB I/2, nr 446; Lokalizacja ta odpowiada marszrucie wojsk od grodów i strażnic z okolic Sztumu i Postolina w kierunku Wielbarka, gdyż wspomniana w 1284 r. *silva Drusensi* wraz z jeziorem znajdowała się właśnie między tymi warowniami. W samej okolicy Koniecwałdu i Sztumskiego Pola Waldemar Heym zlokalizował grodzisko; H. Heym, *Castrum Parvum Quidin*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichts-Vereins*, Heft 70, 1930, s. 7; W czasie późniejszych badań terenowych nie udało się zweryfikować pozytywnie informacji podanej przez W. Heyma.

borka). Sam kronikarz jest jednak dość niekonsekwentny, gdyż w innym miejscu, przedstawiając wydarzenia drugiego powstania pruskiego (1260–1274) pisze jak to Prusowie „udali się do okręgu [territorium] zwanego *Alyem*, w którym teraz znajduje się zamek Malbork”⁸.

W przypadku włości *Alyem* pierwszym źródłem ją wzmiankującym jest znany nam już dokument z 18 marca 1250 r., na mocy którego przypadła ona Krzyżakom. Za Kroniką Piotra z Dusburga obszar włości identyfikować możemy z terenami położonymi gdzieś na zachód od wzmiankowanego przezeń grodu *Trampere*, znajdującego się prawdopodobnie w okolicy wsi Tropy Sztumskie i na południe od wsi (w przypadku relacji kronikarza grodów) Żuławka Sztumska i Fiszewo⁹. W okresie krzyżackim obszar włości *Alyem* w dużym stopniu

⁸ *Petrus de Dusburg Chronica terrae Prussiae*, w: *Monumenta Poloniae Historica*. Nova Series, T. XIII, opr. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007, lib. III, cap. 14, ss. 60–61; cap 143, ss. 144–145; W tekście kroniki, obok powyższych miejscowości pojawiają się jednak miejsca, które bezsprzecznie łączyć należy z włością *Resia*. Mowa tu o zniszczonych umocnieniach *circa Resenberg et Resenkirchen*, czyli w okolicy Prabut i Obrzynowa.

⁹ Za identyfikacją okolicy Tropów Sztumskich przemawia choćby zbieżność podanej przez Piotra z Dusburga nazwy *Trampere* i podanej przez Mikołaja Jeroschina nazwy *Traupein* z występującą w dokumentach nazwą *Tropeine*, *Tropel*, *Tropin*, *Traupyn* odnoszącą się do Tropów Sztumskich (PUB I/2, nr 380, 809, 810; *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)* (dalej cyt. GZB), hrsg. P. G. Thielen, Marburg 1958, s. 34; *Das Pfennigschuldbuch der Komturei Christburg* (dalej cyt. Schuldbuch), hrsg. H. Hunder, Köln–Berlin 1969, s. 66; *Die Kronike von Pruzinlant des Nicolaus v. Jeroschin*, hrsg. von E. Strehle, w: SRP, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 462; Lucas David operuje nazwą *Trappeinen*: M. Lucas David's *Preussische Chronik*, Bd. IV, Königsberg 1813, s. 80). Za Tropami Sztumskimi opowiedzieli się już J. Voigt (*Geschichte Marienburgs*, Königsberg 1824, s. 17, p. 44) i M. Toeppen (*Preussen in der heidnischen Zeit. Pomesanien, Pogesanien und Ermland*, Der neuen Preussische Provinzial-Blätter, Bd. 10: 1856, s. 218, p.2; *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 12 oraz w wydaniu *Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae*, hrsg. von M. Toeppen, w: SRP, Bd. 1, s. 120). Na obszarze Tropów Sztumskich nie zlokalizowano jak dotąd śladów po jakiegokolwiek warowni. Najbliższe zlokalizowane grodzisko znajduje się w Kalwie (M.F. Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: Katalog stanowisk*, Warszawa 1997, s. 153). Z jednej strony jego sąsiednie położenie z okolicami Tropów pozwalałoby przyjąć identyfikację z grodem wspomnianym przez Dusburga, za czym ostatnio opowiedział się M. Haftka (*Zamki krzyżackie: Dzierzgoń – Przezmark – Sztum*, Gdańsk 2010, s. 92). Z drugiej strony grodzisko w Kalwie zlokalizowane jest na północny-zachód od wsi, Tropy zaś znajdują się na wschód od niej. Dodatkowo Kalwa (*Kalbe*) jako miejscowość występuje w opisie granic pola *Iggeln* (Igły) w 1280 r., już w 1286 r. występuje proboszcz *Bruno plebanus de Calva*, dokument lokacyjny wsi pochodzi z 1297 r. (PUB I/2, nr 380, nr 481, nr 672). Wg A. Semraua (*Die Orte und Fluren in ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Böhhnhof (Komturei Marienburg)*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 36: 1928, s. 69) dobra, z którymi identyfikować można wieś Kalwa pojawiają się już w 1259 r. Wątpliwe zatem, aby Dusburg użył określenia *Trampere* w stosunku do grodu znajdującego się przy istniejącej już zapewne przed 1273 r. wsi. Nazwa miejscowa Kalwa ma swój bałtyjski odpowiednik w litewskim wyrażeniu *kalve* – „pagórek”, „wzgórze” mogące być odniesieniem do wzgórza grodowego (H. Górniewicz, *Topografia Powiśla gdańskiego*, Gdańsk 1980, s. 68). Pewne wnioski wyciągnąć można także z marszruty wojsk pruskich w 1273 r. Dusburg opisuje, że powstańcy wprawdzie zajęli „pewną strażnicę” położoną w okolicy Dzierzgonia, skąd skierowali się pod *Trampere*. Tu najpewniej doszło do rozdzielenia wojsk. Z relacji kronikarza dowiadujemy się, że część Pogezanów pod przywództwem Kolte rozpoczęła oblężenie, część zaś (konni) szybkim marszem skierowali się do okręgu *Alyem*. Ważny jest także kierunek przybycia odsieczy oblężonym w grodzie *Trampere*. W sukurs przybyli im rycerze z położonych na północ grodów *Pusilia* (Żuławka Sztumska) i *Fiszowia* (Fiszewo). Z relacji Dusburga nasuwa się wniosek, że gród ów musiał pełnić ważną rolę skoro postanowiono go zdobyć pozostawiając część wojska. Mając na uwadze powyższe informacje, stwierdzić można, że gród *Trampere* pełnił funkcję strażnicy na pograniczu komturstwa dzierzgońskiego (wcześniejszej włości *Lingwar*) z okręgiem

odpowiadać musiał zasięgowi wójtostwa sztumskiego, co poświadcza napis znajdujący się na obwodzie pieczęci wójtostwa sztumskiego z 1388 r.: *Sigillum advocati in Aliem*¹⁰. Na terytorium wójtostwa znajdowała się także wieś i parafia postolińska, która w 1236 r. obejmowała wsie: Wadkowice, *Sircoy* i Mirowice¹¹. Tu zatem nie ma wątpliwości, że obowiązek wzniesienia kościoła w 1249 r.: *in villa, que vocatur Pastelina*, wiązał się z jego odbudową po zniszczeniach dokonanych w trakcie powstania pruskiego. Godny uwagi jest fakt, iż jeszcze w 1254 r. parafia ta znajdowała się pod opieką premonstratensów z klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu¹².

Wiele wartościowych informacji znajdujemy także w stosunku do włości pruskich *Prezla* i *Rudencz*, które stanowią tu będą kluczowy problem dotyczący funkcjonowania ich granic począwszy od czasów plemiennych aż do epoki nowożytnej. Po raz pierwszy nazwy *Prezla* i *Rudencz* pojawiają się w tekście Traktatu Dzierżgońskiego. W pierwszym przypadku kościół miał być wzniesiony *in Prozile*, które identyfikować można z okolicą miejscowości Przesławek na południu biskupstwa pomezkańskiego, na wschód od Kisielic, lub też ogólnie z obszarem włości, która jako *Prezla* pojawia się w dokumentach z 1250 i 1254 r. W Przesławku nie ma potwierdzonego źródło kościoła. Najbliższy potwierdzony jest w 1313 r. w sąsiednich Trumiejach. Tam w 1417 r. znajdował się też

/ włością *Alyem*. Natomiast chęć zajęcia go wiązała się z możliwością kontrolowania szlaku i otwarcia drogi do kolejnych ataków. Nie jest wykluczona także ważna rola grodu w XIII w., nie tylko jako elementu obrony pogranicza, ale także jako ewentualnej siedziby nobila związanego z włością *Lingwar*. Etymologii nazwy grodu z dużym prawdopodobieństwem poszukiwać możemy w pruskim imieniu Tropo/Troppe, które napotykamy na obszarze Prus w XIII i XV w. (PUB I/2, hrsg. A. Seraphim, Königsberg 1909, nr 173; R. Trautmann, *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingen 1974, s. 107). O szlaku istniejącym w pobliżu Tropów Sztumskich świadczyć może znajdująca się w pobliżu wsi Stary Targ (*Altmark*) założona w 1294 r. W okresie krzyżackim znajdowała się ona na pograniczu komturstwa dzierżgońskiego, jednakże nazwa wskazywać może na istnienie w tym miejscu jakiegoś opartego na dawnych strukturach osadniczych miejsca targowego. Istnienia przedkrzyżackiego osadnictwa w okolicy wsi dowodzą liczne znaleziska ceramiki wczesnośredniowiecznej (M. F. Jagodziński, op. cit., s. 173). Dodatkowo peryferyjne położenie na obszarze komturstwa dzierżgońskiego, w pobliżu grodów *Trampere* oraz *Kalwa* wskazywać może, iż targ ów również w początku XIII w. znajdował się na pograniczu włości *Lingwar* i *Alyem*. Peryferyjne lokowanie osad targowych było zresztą powszechne w strukturach osadniczych plemiennych Prus (R. Wenskus, *Beobachtungen eines Historikers zum Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Prußen*, w: *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter*, hrsg., H. Patze, Sigmaringen 1986, ss. 315–316; Ł. Okulicz, *Dzieje Prusów*, Wrocław 2000, s. 308).

¹⁰ F.A. Vossberg, *Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, s. 32.

¹¹ UBP I, nr 1.

¹² *Regesten zur Schlesischen Geschichte*, Teil 2, hrsg. von C. Grünhagen, w: *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. VII/2, Breslau 1875, nr 882; Niewykluczone, że nadanie parafii postolińskiej wrocławskim premonstratensom nastąpiło przed lub bezpośrednio po 1201 r., gdyż wtedy występują oni jako posiadacze dóbr kościelnych parafii św. Jakuba we wsi Żukowo (*hl. Jacob in Sucou*) pod Gdańskiem; *Regesten zur Schlesischen Geschichte*, Teil 1, hrsg. von C. Grünhagen, w: *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. VII/1, Breslau 1884, nr 75; J. Powierski, *Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do początku XIV wieku (część 1)*, w: idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, pod red. J. Trupindy, t. I, Malbork 2004, ss. 41–44.

archiprezbirat¹³. Znany z traktatu dzierzgońskiego kościół *in Raydez* identyfikować można z bezpośrednią okolicą wsi Rudzienice, która występuje w dokumencie z 1350 r. jako *Rudentz*, lub też ogólnie z obszarem włości *Rudencz* znanej z dokumentu z 1250 r. O kościele nie wspominają dokumenty dotyczące Rudzienic z 1350 r. oraz z 1415 i 1425 r.¹⁴ W 1576 r. Rudzienice wchodziły w skład parafii Gromoty (*Gramten*). Pozostaje zatem ewentualność, że Prusowie nie podjęli się jego budowy (co raczej wątpliwe), z drugiej strony kościół ulec mógł zniszczeniu w czasie drugiego powstania pruskiego i nie został odbudowany, choć najbardziej prawdopodobne wydaje się, że stwierdzenie *in Raydez* nie dotyczy wsi Rudzienice lecz ogólnie obszaru włości *Rudencz*. W tym kontekście na uwagę zasługuje wzmianka z dokumentu lokacyjnego dla wsi Małyki (*Montyken/Montigkaym*) z 1322 r. o czterech łanach przyznanych proboszczowi na uposażenie kościoła¹⁵. Bynajmniej nie jest to jedyna wzmianka o kościele w okolicy Rudzienic. W 1323 r. informacja o parafii pojawia się w dokumencie lokacyjnym wsi Kałduny¹⁶. Nie ma pewności, który z kościołów miał dopiero powstać, albo czy też któryś z nich powstał w miejscu istniejącego wcześniej kościoła (z 1249 r.?). Informacje z lat 1322 i 1323 to pierwsze wzmianki dotyczące kościołów w okolicy Rudzienic. Inny kościół znajdował się w Iławie, zaś w dokumentach z 1371 i 1375 r. pojawiają się informacje o kościołach we Frednowych i Tynwałdzie¹⁷. Tak czy inaczej godny uwagi jest fakt, że w samej wsi Rudzienice wolni Prusowie poświęceni są co najmniej od 1350 r. Przed 1415 r. siedem radeł położonych *im felde Rudentz* należały do Prusa imieniem Topel, następnie przeszły one w posiadanie Prusów Albrechta i Szymona von Rudentz¹⁸. Wolni Prusowie zamieszkiwali Rudzienice jeszcze w XVI w. co potwierdzają protokoły wizytacyjne parafii Gromoty z 1576 r.¹⁹

Powracając jednak do kwestii obszaru włości *Prezla* i *Rudencz* to naszą szczególną uwagę skupimy na zawartych w dokumentach opisach dzielącego je pogranicza. Rozpatrzone zostaną także warunki przyrodnicze oraz zachowane w terenie elementy delimitacji. Niemniej ważne będzie w tym kontekście wyka-

¹³ A. Radziwiński, *Geneza oraz ukształtowanie się organizacji kościelnej (1206–1409)*, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, pod red. M. Biskupa i R. Czaji, Warszawa 2009, s. 157.

¹⁴ PUB IV, hrsg. von. H. Koeppen, Marburg 1960, nr 630; Geheimes Staatsarchiv Preussischer-Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej cyt. GStA PK) XX HA, Ostpreussische Folianten (dalej cyt. Ostpr. Fol.), nr 120, 299–301.

¹⁵ PUB II/1, nr 388.

¹⁶ PUB II/1, nr 416.

¹⁷ Ostpr. Fol., nr 120, 310; Ostpr. Fol., nr 309, 459.

¹⁸ Ostpr. Fol., nr 120, 299.

¹⁹ B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*, H. XII: Kreis Rosenberg, Danzig 1906, s. 171.

zanie trwałości pruskiego pogranicza w świetle trwających przez wieki podziałów administracyjnych państwa zakonu krzyżackiego, a w dalszej konsekwencji także Prus książęcych.

Dla określenia przebiegu XIII-wiecznego pogranicza między włościami *Prezla* i *Rudencz* szczególną wartość posiada dokument z 1250 r. Jak już mieliśmy okazję dowiedzieć się, granica między biskupstwem pomezzańskim a posiadłościami zakonu krzyżackiego kierowała się od dóbr w okolicach Tychnowych ku włości *Resia*, następnie przebiegała wzdłuż puszczy znajdującej się na południe od Starego Dzierzgonia aż do jezior Bądze i Buchocin. Dalej granica obejmując włość *Prezla* biegła wzdłuż dawnego pogranicza między tą włością a włością *Rudencz*, docierając do rzeki Osa: *et ulterius secundum distriminium Prezla usque ad Protest, ubi est disterminium inter Prezlam et Rudencz; hoc modo Prezla tota inclusa est usque ad Ossam preter illam partem [...]*²⁰. Znajdujemy tu zatem wyraźną informację o tym, że granica biegnąc w kierunku południowym przechodzi przez jezioro Buchocin i dalej kieruje się aż ku miejscu (osadzie) zwanym *Protest*, gdzie znajduje się granica pomiędzy włościami *Prezla* i *Rudencz*. Z podanych wyżej informacji jasno wynika, że granica ta znajdowała się na południe od jeziora Buchocin, w pobliżu osady *Protest*²¹.

Na mocy dokumentu z 14 czerwca 1294 r. dokonano uściślenia podziału dokonanego w latach 1250 i 1254. Znajdujemy tu informacje, że granica między ziemiami należącymi do biskupa i ziemiami należącymi do Krzyżaków przebiega przez środek jeziora Buchocin i następnie kieruje się do drogi, która prowadzi w kierunku znanej już nam osady *Protest*, zapisanej jednak jako *Procest*: *[...] et abinde directe usque ad superiorem finem laci Buchotin et per medium eiusdem descendendo usque ad viam, que ducit Procest*²². Dowiadujemy się ponadto, że owa droga dociera wpierrw do pola *Schinewite* (*ad campum Schinewite*), które znajdowało się na obszarze biskupa pomezńskiego, z tym że pozostawiono Zakonowi jeden łąn łąki z przeznaczeniem na zbieranie siana. Od tegoż pola granica kieruje się do *Procest* i stąd do rzeki Osy, obejmując także przynależne biskupom jezioro *Gilve*, w dokumencie mistrza krzyżackiego wystawionym tego samego dnia występuje ono pod nazwą *Silve*. Nie ma wątpliwości, że zapis ów dotyczy jeziora *Silm*. Wraz z jeziorem do obszaru biskupstwa przyłączono także *campus Sogar* (najpewniej okolice dzisiejszej wsi *Segnowy*)²³.

²⁰ PUB I/1, nr 233.

²¹ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, Bd. I, Marienwerder 1927, s. 59 (203), p. 2; S. Szczepański, *Granice pruskich ziem Prezla i Rudencz w świetle źródeł pisanych i archeologicznych*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2009, nr 1, ss. 89–96; tam też szersza bibliografia.

²² PUB I/2, nr 621.

²³ K. J. Kaufmann, op. cit., s. 153; S. Szczepański, op. cit., s. 91.

Pruska nazwa *Sogar* poza dokumentem z 1294 r. nie pojawia się więcej w źródłach²⁴. Inaczej w przypadku nazw *Protest* i *Schinevite*. Ta pierwsza pojawia się w źródłach kolejny raz tylko w 1324 r. Inaczej wygląda ciągłość występowania pruskiej nazwy *Schinewite*²⁵. Napotyamy ją już w dokumencie mistrza krajowego Helwiga von Goltbach z dnia 28 marca 1302 r., który potwierdza decyzję zakonu krzyżackiego w sprawie zamiany z kapitułą, oferując jej pograniczne jezioro *lacus Sancte Marie* położone na północ od Kwidzyna (w okolicy późniejszego Mareskiego Dworu²⁶) za jezioro *Schineviten*²⁷. Jako, że przynależne do Zakonu w momencie spisania dokumentu *lacus Sancte Marie* znajdowało się na pograniczu z dobrami biskupów pomezzańskich, to i analogicznej sytuacji doszukiwać możemy się w przypadku jeziora *Schineviten*, które w tym przypadku z największym prawdopodobieństwem łączyć możemy z okolicą znanego z 1294 r. pola *Schinewite*. Pograniczną lokalizację pola *Schinewite* potwierdza także dokument z 1 lutego 1324 r.²⁸. Tekst dokumentu powtarza informacje o polu określonym tu jako *Schenewiten*, znajdującym się przy granicy biskupstwa pomezzańskiego i ziem krzyżackich. Na polu *Schenewiten*, w części należącej do biskupów, zakon krzyżacki „na mocy starych przywilejów” nadal posiadał prawo użytkowania jednego łana łąk. Od pola *Schenewiten* granica kierowała się *supra arborum custodie, quod vulgariter dicitur wartowm*, który jest niczym innym jak tylko jednym z kilku znanych z obszaru Pomezanii drzew wartowniczych, pełniących funkcję strażnicy przy szlakach oraz ważnych przeprawach na granicach jednostek administracyjnych w państwie zakonnym²⁹. Od tego miejsca granica biegła w kierunku rzeki Osa również obejmując jako własność biskupów pomezzańskich jezioro Silm (tu jako *Silbe*)³⁰. Jak wspomina dokument, między osadami *Schenewite* i *Protest* przebiegała droga – *via regia*, na której jurysdykcję spr-

²⁴ Nazwa wywodząca się być może od imienia zbliżonego do Soke, Sokor, Sawkor (R. Trautmann, op. cit., s. 91); Georg Gerullis (*Die Altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 167) proponował etymologię od imienia Żugars lub od lit. *žagarai*, ew. łot. *žagari* – „zarośla”.

²⁵ Nazwa Schinewite znana jest z innych obszarów Prus, wywodzić ją można od bałtyjskiego imienia Senewat – **Senewit* (R. Trautmann, op. cit., s. 91) lub Scheine, Skineikis (G. Gerullis, op. cit., s. 161).

²⁶ H. Górniewicz, *Toponimia Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk 1980, s. 255; M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, Toruń 2003, s. 324.

²⁷ UBP I, nr 20.

²⁸ UBP I, nr 30.

²⁹ Więcej na temat drzew wartowniczych: S. Szczepański, *Arbor custodie que vulgariter dicitur Wartboum. Funkcje i występowanie tzw. „drzew wartowniczych” na obszarze Pomezanii i Żuław Wiślanych w XIII–XIV w.*, *Zapiski Historyczne*, T. LXXXVI, z. 1, Toruń 2011, ss. 7–22.

³⁰ Różne zapisy tej samej nazwy jeziora Silm tłumaczyć możemy omyłkami paleograficznymi kopistów. Często zdarzają się omyłki między „S” a „G” oraz „v” a „b” stąd też zapis *Gilve* (1294) i *Silbe* (1324) odpowiada zapisowi z dokumentu mistrza krzyżackiego gdzie nazwę jeziora zapisano właściwie jako *Silve* (1294). Przemawia za tym trwałość zapisu nazwy jeziora jako *Silmen* / *Silme* / *Silm* oraz, co bardzo ważne – najpewniejsze nawiązanie do zapisanego w Słowniku Elbląskim pruskiego słowa *Sylo* – „puszcza” [E 589]; por. *Lexicon Borussiae Vetus*, ed. by: L. Palmaitis, Kaunas 2007, s. 196.

wowali zarówno biskupi pomezkańscy jak i komturzy dzierzgońscy, co wskazuje również na jej pograniczne położenie.

Tu warto zastanowić się nad konkretną lokalizacją zarówno osady *Protest*, jak i *Schinewite*. Identyfikacja *Protest* z okolicą osady leśnej Solniki, jak zaproponował pierwszy wystawca dokumentu Hermann Cramer, a za nim August Seraphim jest wyraźnie nietrafiona. Podobnie zresztą absolutnie niewłaściwa jest identyfikacja podana przez Lothara Webera łączącego *Protest* z Brusinami. Niewątpliwie najbliższy prawdy był Karl Josef Kaufmann, który identyfikował *Protest* z okolicami Kamionki (*Kl. Steinersdorf*)³¹. Warto zastanowić się, czy do *Protest* nie należałoby wliczyć także okolic Szczepkowa, założonego na prawie pruskim w 1379 r. (*Schetpenkow*). Za identyfikacją *Protest* z okolicami Szczepkowa przemawiać może fakt kontynuacji pruskiego osadnictwa oraz przynależność późniejszej wsi do biskupstwa pomezkańskiego, do którego też należała osada *Protest* (1250 r.).

Godny uwagi w naszych rozważaniach jest dodatkowy fakt, że w obszar lokowanej na 54 radłach wsi Szczepkowo w 1379 r. włączono „5 radel należących do bartników z Dzierzgonia”. Radła te musiały znajdować się gdzieś w okolicy jeziora Kaduczek, gdyż jak wspomina dokument lokacyjny na północnym-wschodzie granice Szczepkowa opierały się na jeziorze *Cadus / Cadusseck*³².

Uwaga ta pozwala nam identyfikować pole *Schinewite* gdzieś na północny-wschód od Szczepkowa gdyż w *Księdze długów komturstwa dzierzgońskiego* pod rokiem 1408 i 1410 znajdujemy informację o płacących czynsz pszczelarzom ze *Skenewythen*, które znajdowało się na obszarze komornictwa Przezmark³³. Czynsz w 1408 r. wynosił 10 korców żyta, w 1410 r. czynsz wynosił ½ grzywny. Niemalże identyczna nazwa pojawiająca się w źródłach rachunkowych daje nam prawo twierdzić, że wspomniane miejsce z osiedlonymi pszczelarzami może być identyczne ze znanym z opisu granic biskupstwa pomezkańskiego i zakonu krzyżackiego polem *Schinewite*. Samo Szczepkowo również znajdowało się w bezpośredniej bliskości tejże granicy, a występowanie radel należących do pszczelarzy wiązać można z sąsiedztwem puszczy. Rozległe obszary leśne znajdujemy na pograniczu komturstwa dzierzgońskiego i kapituły pomezkańskiej m.in. na północ od jeziora Silm i na zachód od jeziora Jeziorak, które porastając nieurodzajne powierzchnie sandrowe stanowiły naturalną zaporę osadniczą. Wschodnia granica komornictwa przezmarkskiego w XV w. opierała się na zachodnim brzegu jeziora Jeziorak. Wówczas wchodzące już w jego obszar dawne pole *Schinewi-*

³¹ K. J. Kaufmann, op. cit., s. 59 (203), p. 2.

³² K. J. Kaufmann, op. cit., s. 101; M. Glauert, op. cit., s. 29, 158, 357.

³³ Schuldbuch, s. 248.

te od południa graniczyło więc z kapitułą pomezkańską, zaś wąskie koryto Jezioraka oddzielało komornictwo przezmarskie od znajdującego się w komturstwie ostródzkim komornictwa iławskiego³⁴.

O sąsiedztwie wspomnianego w źródle rachunkowym *Skenewythen* z okolicą Jezioraka, a w dalszej konsekwencji jego identyczności z polem *Schinewite* świadczyć może dokument z 1424 r., potwierdzający dla pszczelarzy osiadłych w *Schenewitch* w pobliżu puszczy na granicy komturstwa dzierzgońskiego nadanie 2½ łana wolnego od szarwarku, w zamian za rentę w wysokości ½ grzywny za łan. Ponadto osadnicy otrzymali prawo połowu ryb na własne potrzeby w Jezioraku oraz przed swoim dworem a także łąkach: *Ouch so vorleyen vor ihn freye fischerei im geyseric und vor euren hofen und an ihren wesen mit kleinem gerzoen*³⁵.

Mając na uwadze pograniczne położenie osady, w pobliżu jeziora Jeziorak, na terenie puszczańskim warto wrócić jeszcze do kwestii wspomnianego pod rokiem 1302 jeziora *Schineviten*, które również znajdowało się na pograniczu terenów biskupich i zakonnych. W kwestii konkretnej lokalizacji jeziora informują nas dopiero źródła nowożytnie. Jezioro to w połowie XVI w. znajdowało się na granicy dóbr szymbarskich i iławskich. Potwierdza to dokument wydany w 1560 r., z którego dowiadujemy się, że trafiło ono w posiadanie ówczesnego starosty iławskiego Wolfa von Kreytzen: *den See im Schönbergischen Gränzen, Schienowitz genannt*³⁶. Jezioro to jest identyczne z ukazanym na mapie Hennenbergera z 1576 r. jeziorem *Schinweid S[ee]*, znajdującym się na wschód od Szymbarka, na południe od jeziora Gardzień i na zachód od Jezioraka³⁷ (Ryc. 1). W oparciu o te dane jezioro *Schinevite* identyfikować należy z jeziorem Stęgwica, które jako *Stengwitz-See* pojawia się dopiero od 1696 r. i jest przy okazji identyczne z nazwą folwarku *Stangwitz/Stengwitz*³⁸. Jeszcze w XVI–XVII w. nazwę jeziora zapisywano jako

³⁴ W latach 1320–1350 w Iławie wspomniany jest urząd prokuratora, od 1341 r. Iława administracyjnie stanowiła południową część komturstwa ostródzkiego. Pierwszy komornik iławski Hannus pojawia się w źródłach w 1402 r.; por.: K. J. Kaufmann, *Geschichte der Stadt Deutsch Eylau*, Danzig 1905, ss. 196–197.

³⁵ GStA XX HA, Ordensfolianten (dalej cyt. OF) 100, 137.

³⁶ *Privilegium über das Amt, Hoff und Stadt Deutsch Eylau mit allen dazu gehörigen Stücken 1560*, w: K. J. Kaufmann, op. cit., Anhang XI, s. 190; w: *Der kleinen Freyen Verschreibungen u. a. in dem Ambten Dt. Eylau, Hohenstein, Pr. Marck, Osterode* jako: *Schienowitz*: Archiwum Rodziny Finckenstein, Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), sygn. 385/59.

³⁷ *Caspar Hennenbergers Grosse Landtafel von Prussen. In 9 Blättern*, Königsberg 1863, k. 7.

³⁸ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, s. 156; Lothar Weber (*Preussen vor 500 Jahren*, Danzig 1878, s. 434) wspomina, że już w połowie XV w. pojawia się w dobrach kapituły pomezkańskiej folwark *Stangwitz*. Folwark ten poświadczony jest około połowy XVIII w. jako *Stengwitz*, por.: *Verweiszettel – Wegen August v. Buchholtz auf Jauth um Verkauf der Vorwerke Garden Jauth und Stengwitz an den Legationsrat Grafen v. Finckenstein auf Schonberg Verweis auf Gaiden*; GStA PK XX HA, Etatsministerium (dalej: EM) 128d 102. Folwark funkcjonuje także w końcu XVIII i w XIX w. jako dobra przynależne Finckensteinom oraz Rautenberg-Klińskim: *Der neuen Preussische Provinzial-Blätter – andere Folge*, hrsg.: Dr. A. Hagen, Bd. IV (LI) Heft 1, Königsberg 1854, s. 265; *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon im verein mit mehreren Historiken*, hrsg.

*Skenewiz*³⁹. To właśnie gdzieś w okolicy tego jeziora, przy wschodnim brzegu, na zachód od jeziora Jeziorak i północny-wschód od jeziora Kaduczek znajdowało się pruskie pole *Schinewite*.

Karl J. Kaufmann poszukując pola i jeziora *Schinewite* wskazał na obszar Stęgwickiego Mechacza (*Moosebruch*), uznając przy tym identyczność Stęgwickiego Mechacza z jeziorem *Schinewite* oraz położonym przy nim polem⁴⁰. Przeciwnie teorii Kaufmanna przemawia jednak to, że z dużym prawdopodobieństwem w średniowieczu wspomniane przez Kaufmanna bagna stanowiły zarastającą odnogę jeziora Stęgwica, co zresztą pokazuje mapa z 1912 r.⁴¹ Dodatkowo mało prawdopodobne jest aby Caspar Hennenberger jako *Schinwied* S[ee] ukazał na swej mapie mało znaczące, eutroficzne jeziorko, w miejscu którego powstać miało w wyniku zarastania bagna, a pominął znacznie większe jezioro jakim jest obecna Stęgwica. Podobnie w przypadku wymiany dokonanej w 1302 r., a także przejęcia jeziora przez starostę von Kreytzena w 1560 r. musiało mieć ono wartość użytkową, a Stęgwicki Mechacz w porównaniu do jeziora Stęgwicy takiej wartości nie posiadał.

Ostatnią znaną wzmianką w której pojawia się nazwa miejscowa *Schine-wite* lub też do niej zbliżona jest ta z 1424 r. Brak informacji w źródłach skłoniło Artura Semraua do postawienia tezy, że osada wraz z dworem pszczelarzy została zniszczona lub też w wyniku zniszczeń wyludniła się w okresie lub bezpośrednio po wojnie trzynastoletniej⁴². Funkcjonowała do czasu jedynie nazwa jezio-

Prof. Dr. E. Heinrich Kneschke, Bd. VII, Leipzig 1867, s. 368; *Adelslexicon der Preussischen Monarchie von Leopold Freiherrn von Ledebur*, Bd. 1, Berlin 1855, s. 221; Jako *Satngwitz*: *Adelslexicon der Preussischen Monarchie von Leopold Freiherrn von Ledebur*, Bd. 2, Berlin 1856, s. 261; W 1906 r. folwark podlegał parafii w Ząbrowie: *Verzeichnis sämtlicher Ortschaften in der Provinz Westpreussen mit Angabe des Kreises, des Amtsgerichtsbezirks und der Postanstalt, durch welche die Bestellung der Postsendungen ausgeführt wird*, Berlin 1906, s. 194.

³⁹ *Verzeichnis des Amtes Deutselaw aller Dörfer, Mühlen, See und Wälden*, APO 386/60.

⁴⁰ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, s. 203.

⁴¹ *Messtischblatt 1:25 000 nr 991, Rosenberg 1912.*

⁴² A. Semrau, *Die Siedlungen im Kammeramt Preußischmarkt (Komturei Christburg) im Mittelalter*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 40: 1932, s. 87; Według niego dowodem na zniszczenia może być ostatnia wzmianka źródłowa dotycząca dworu *Schinewite*, która pochodzi z 1441 r., autor starał się przedstawić także informacje źródłowe dotyczące dworu z lat 1394, 1408, 1410, 1424, 1434 (właściwie powinno być 1422). Z podanych przez niego informacji jedynie wzmianki dotyczące dworu *Schinewite* (zapisane w formie *Skenewithen*, *Schenewith*) z lat 1408, 1410 i 1424 mogą być zidentyfikowane z miejscem, które znajdowało się na granicy dóbr biskupich i zakonnych. Wzmianki o *Skenewyten* / *Schonewithe* / *Schonewitten* z lat 1394 i 1434, dotyczą natomiast innego dworu, znajdującego się na granicy komornictw Morany i Kiersyty. W *Księdze długów komturstwa dzierzgońskiego* pod rokiem 1394 znajdujemy wzmiankę o dworze *Skenewithen*, na którą napotyka się bezpośrednio przy informacjach dotyczących miejscowości znajdujących się na obszarze komornictwa Morany, a mianowicie: Minięt, bliżej nie zidentyfikowanego *Grune-eyche*, Starego Miasta oraz Królikowa (Schuldbuch, s. 78). Kolejną informację o *Skenewyten* znajdujemy przy opisie długu wsi Pacholy (Ibidem, s. 112). Według Heide Wunder informacje zapisane pod 1394 r. w *Księdze długów* dotyczą innego dworu *Skenewyten*, nie tego, który znajdował się na granicy dóbr biskupich i zakonu krzyżackiego w okolicy jeziora Jeziorak. Autorka wspomniany w *Księdze długów* pod rokiem 1394 dwór

ra, identyczna z wcześniejszą nazwą osady. Rozpatrując późniejsze źródła pisane warto jednak zastanowić się nad ewentualną kontynuacją osadnictwa w okolicy dworu pszczelarzy, na obszarze znanego od 1294 r. *Schinewite*. W tym kontekście godny uwagi jest nieznanymi wcześniejszym badaczom zapis z 1537 r. gdzie znajdujemy informacje o przekazaniu 2½ łana na prawie chełmińskim w *Bienersitz*. Dokument ten wspomina o nadaniu: „[...] *das guten den Bynersitz gennant im landteil Eylawschen ampte am wege als man nach dem preuschen marke zeucht an der Schonbergschen grenzen nicht weyt vom Rotenvylisse gelegen zuverleyhen und zuverschreyben [...]*”⁴³. Mamy tu zatem informację, że dobra usytuowane są na obszarze starostwa iławskiego, przy drodze w kierunku Przezmarka, na granicy starostwa szymbarskiego, niedaleko rzeki *Rotenvylisse*. Powtórzenie nadania 2½ łana, analogicznie do nadania z 1424 r. oraz fakt, że występują w nim pszczelarze, o których mówi dokument lokacyjny Szczepkowa z 1379 r., a następnie pojawiają się oni w kontekście dworu *Skenewythen / Schenewitch* w latach 1408, 1410 i 1424 pozwala nam dopatrywać się kontynuacji osadnictwa w okolicy dawnego pruskiego pola *Schinewite* od pierwszej wzmianki o nim w 1294 r. aż po wiek XVI. Zagospodarowanie okolic dawnego *Schinewite* miało zapewne na celu odbudowanie szkód poniesionych w czasie wojny trzynastoletniej oraz wojny z lat 1520–1521.

Schinewite występuje w źródłach na obszarze pogranicza między biskupstwem pomezańskim i zakonem krzyżackim, które w swym kształcie nawiązywało do dawnego pogranicza pruskich włości *Prezla* i *Rudencz*. Mając na uwadze fakt występowania *Bienersitz* na obszarze XVI-wiecznej granicy starostwa szymbarskiego i iławskiego zauważamy, że dawny układ granic kontynuowany był także po sekularyzacji zakonu krzyżackiego.

Zestawiając powyższe informacje wiemy, że:

1) Pole *Schinewite* znajdowało przy się drodze przebiegającej wzdłuż granicy biskupstwa pomezańskiego i komturstwa dzierzgońskiego na południe od jeziora Buchocin i na północ od jeziora Silm (*Silve*) i osady *Protest / Procest* (1294,

wiąże natomiast z późniejszymi dobrami *Schönwaide*, znajdującymi się bezpośrednio w okolicy wsi Pacholy (H. Wunder, op. cit., ss. 144–145, p. 14). Pogląd autorki znajduje także poparcie w zapisach *Księgi rachunkowej urzędów rybackich komturstw malborskiego i dzierzgońskiego*, w której pod rokiem 1440 w informacji dotyczącej dworu Jezioro (*Lautensze*) wymienione zostało wynagrodzenie dla świniarza z *Schonewiten* (*Księga rachunkowa urzędów rybackich komturstw malborskiego i dzierzgońskiego*, wyd.: Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, s. 1, s. 86). Podobnie dotyczyć to może informacji zawartych w *Das grosse Ämterbuch* z 1422 r. i 1441 r. dotyczących *Schonewitte*, które występuje w kolejności, bezpośrednio przy miejscowościach znajdujących się na obszarze komornictwa Morany i Kiersyty (*Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. von W. Ziesmer, Danzig 1921, s. 142, 145). Przybliżona lokalizacja dworu znajdującego się na obszarze komornictwa Morany: H. Wunder, op. cit., mapa 1. Mimo podniesionych zastrzeżeń co do identyfikacji dokonanej przez Semraua, prawdopodobne jest, że w okresie wojny trzynastoletniej dwór *Schinewite* znajdujący się przy granicy biskupstwa pomezańskiego i ziem zakonnych również został zniszczony.

⁴³ EM 27d, B1.

1324). Drogę o której mowa, śmiało identyfikować można z drogą biegnącą wzdłuż zachodniego brzegu Jezioraka do okolic Jerzwałdu i dalej na Przemark (o szlaku łączącym Iławę z Przemarkiem mówi dokument lokacyjny Jerzwałdu z 1343 r.)⁴⁴. Droga ta w części biegnącej wzdłuż granicy (w 1324 r. wspomniana jako *via regia*) podlegała wspólnej jurysdykcji Krzyżaków i biskupów pomezańskich. Mając na uwadze, że droga biegła od północy, wzdłuż ustalonej granicy dóbr biskupich to przebiegała ona również na wschód od jeziora Gardzień, które wspomniane jest na obszarze podlegającym biskupstwu pomezańskiemu, przy opisie granic Starzykowa (*Starkenau*) w roku 1378⁴⁵ oraz na wschód od jeziora Stęgwica, które w 1250 i 1294 r. również należało do biskupstwa. W 1302 r. znalazło się w obszarze Zakonu.

2) Dawniej przebiegało tu pogranicze między pruskimi włościami *Prezla* i *Rudencz* (1250, 1254).

3) W bezpośredniej okolicy pola znajdowało się jezioro *Schineviten* (1302), które również położone było na pograniczu terytorialnym biskupstwa pomezańskiego i komturstwa dzierzgońskiego. Po sekularyzacji zakonu krzyżackiego było to pogranicze starostwa szymbarskiego i iławskiego (1560). Dzięki informacjom Caspara Hennenbergera wiemy, że jezioro to znajdowało się na zachód od Jezioraka, na południe od jeziora Gardzień i na północ od jeziora Silm (1576) co pozwala nam na identyfikację jeziora *Schineviten* z obecnym jeziorem Stęgwica.

4) W dokumencie lokacyjnym Szczepkowa znajdujemy zapis o przyłączonych do wsi 5 radłach należących do pszczelarzy z Dzierzgonia (1379). W 1294 r. do Zakonu należał tylko 1 łan łąk na obszarze *Schinewite*, w 1408 i 1410 r. częściowo lub w całości obszar *Schinewite* administracyjnie podlegał komornictwu przemarskiemu, tu też poświadczeni są pszczelarze. Niewykluczone, że w XV w. istniał już jedynie dwór położony na obszarze dawnego pola. W 1410 r. czynsz płacony przez osadzonych w nim pszczelarzy wynosił ½ grzywny. W 1424 r. czynsz za 1 łan z otrzymanych 2½ łanów wynosił ½ grzywny. Najpewniej opłata od pszczelarzy w 1410 r. wynosząca ½ grzywny pobierana była za użytkowany od 1294 r. 1 łan. Rozszerzenie nadania mogło zatem mieć miejsce w 1424 r. Wówczas też pojawia się prawo połowu ryb w Jezioraku oraz w bliżej nieokreślonych wodach „naprzeciw dworu” oraz na łąkach.

5) W XVI w. nie spotykamy już nazwy *Schinewite*, ale w jego miejsce pojawia się nazwa służebna *Bienersitz*. Dwór (osada?) znajdował się w pobliżu granicy z Szymbarkiem przy szlaku z Iławy do Przemarka (1537). Szlak ten wy-

⁴⁴ PUB III, hrsg. von M. Hein, H. Koeppen, Aalen 1958–1961, nr 534; A. Semrau, *Ein vorgeschichtlicher Handelsweg im Bereich des Ordenslandes*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst, Bd. 40: 1932, ss. 137–138; H. Wunder, op. cit., s. 7, p. 34.

⁴⁵ UBP II, nr 79.

daje się być identyczny ze wspomnianym w opisie granic Jerzwałdu z 1343 r. W XVIII w. pełnił on rolę szlaku pocztowego między Iławą a Przemarkiem⁴⁶.

6) Kres funkcjonowania nazwy *Schinewite* przypadł najpewniej przed schyłkiem XVII stulecia. W 1696 r. pojawia się nazwa *Stengwitz-See*. Nie znajdujemy nazwy *Schinewite* na pograniczu starostwa szymbarskiego i iławskiego na planie Suchodolca z ok. 1705 r. oraz na schematycznym szkicu granicy tychże starostw z 1720 r.⁴⁷ Natomiast na planie Samuela Suchodolca przy granicy między starostwem iławskim i szymbarskim znajdujemy wał podłużny. Zachowany do dziś obiekt wysokości około 1,2–1,7 m, szerokości w zależności 5–7 m, przebiega na długości ok. 450 m. Z obu stron wału czytelne są fosy⁴⁸.

Opierając się na posiadanej już przez nas wiedzy oraz źródłach nowożytnych na temat dworu *Schinewite* / *Bienersitz* można ową lokalizację uściślić. Pierwszą informację o granicy między starostwem szymbarskim i iławskim za zaginionym obecnie kopiariuszem z Bałszyc cytuje K. J. Kaufmann. Píše on, że w 1536 r. granica przebiegała wzdłuż płynącej przez bagna rzeczki *Reheflisse*, którą Kaufmann identyfikował z ciekim przepływającym przez Stęgwicki Mechacz. Tu interesująca jest rozbieżność między nazwą podaną przez Kaufmanna (1536 r.) a nazwą *Rotevlysse* występującą w dokumencie dotyczącym nadania położonego na granicy dóbr szymbarskich i iławskich *Bienersitz* (1537 r.). Nazwa *Rotenvlysse* pojawia się także w XVI-wiecznym opisie granic starostwa przemarskiego jako rzeczka płynąca od granic tegoż starostwa i wyznaczająca również granice między (jak opisano w dokumencie) amtem prabuckim (co dotyczy obszaru dawnego biskupstwa) a iławskim. W granicznej puszczy, w pobliżu rzeki znajdowały się siedziby robotników leśnych (*waldknechten*) oraz barcie zakładane przez służebnych starostów przemarskich⁴⁹, a które w czasie opisu granic znajdować się miały na obszarze dóbr iławskich. Być może informacje te dotyczą istniejącego co najmniej od XV w. dworu, który w 1537 r. występuje jako *Bienersitz*? Mając na uwadze informację, że rzeczka *Rotenvlysse* płynie od granic starostwa przemarskiego identyfikować możemy ją z niewielkim ciekim wpadającym od północy do jeziora Stęgwica. Jak pokazuje to mapa Schroettera, ciek ten miał swoje źródła dokładnie w pobliżu granicy starostwa przemarskiego ze starostwem iławskim⁵⁰ (Ryc. 2).

⁴⁶ *Bestellung der Post von Pr. Marck nach Deutsch-Eylau, 1724–1725*; AGAD 27p, Nr 1.

⁴⁷ *Grenzkarte der Amter Deutsch Eylau, Gilgenburg, Marienwerder, Osterode, Riesenburg und Schönberg von s. Suchodoletz*, GStA PK XI HA, A 10.130; *Amt Gilgenburg und ein Teil des Amtes Deutsch Eylau* GStA PK XI HA, G 10.181/1–2.

⁴⁸ S. Szczepański, *Umocnienia liniowe w kontekście osadniczym Pomezanii*, w: *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych*, (w druku).

⁴⁹ EM 116g, 28, fol. 5v.

⁵⁰ *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst Netzedistrict 1796–1802* (dalej cyt. Schroetter), sect. XVI.

Powróćmy jeszcze raz jeszcze do dokumentów z 1424 r. i z 1537 r. Czytamy w nich, że pszczelarze posiadali prawo połowu ryb w Jezioraku, przed swoim dworem i na łąkach oraz, że dwór ich (*Biensitz*) znajdował się na granicy ze starostwem szymbarskim, w pobliżu drogi na Przezmark, niedaleko rzeczki *Rotenvlysse*. W oparciu o te informacje na szczególną uwagę zasługują okolice nieistniejącej obecnie leśniczówki Pólko (dawne *Feldchen*), które obecnie funkcjonują pod nazwą topograficzną Polanka. Znajdowała się ona w pobliżu rzeczki *Rotenvlysse*, na północny-wschód od jeziora Stęgwica i na północny-zachód od jeziora Jeziorak, na zachód od niej znajdujemy bagna *Gr. Fichtenbruch* (być może owe wspomniane w 1424 r. „łąki”). Zaznaczyć tu ponadto trzeba, że wczesnośredniowieczne pole *Schinewite* obejmowało niewątpliwie znacznie większy obszar niż późniejszy dwór i jak można się domyślać znajdowało się bliżej jeziora Stęgwica. A jak dowodzi dokument lokacyjny Szczepkowa z 1374 r. pszczelarze związani z komturstwem dzierzgońskim (a w konsekwencji i z komornictwem przemarskim) użytkowali lasy wokół jeziora Stęgwica aż po okolice jeziora Kaduczek (Ryc. 3 i 4).

Zadajmy jeszcze sobie trud odpowiedzi na pytanie dlaczego Kaufmann pisząc o granicy między dobrami szymbarskimi a iławskimi w oparciu o dokument z 1536 r. używa jako granicznej rzeczki *Reheflisse*, a nie *Rotenvlysse*, jak wspomniane wyżej dokumenty. Czy jest to pomyłka paleograficzna kopisty, czy też (co raczej wątpliwe) wynik błędnego odczytania przez badacza. Czy też może nazwa ta odnosi się do innego cieku wodnego? W kwestii odpowiedzi na te pytania przydatny może okazać się dokument z 1541 r. gdzie znajdujemy skargę na to, że dziedzic dóbr szymbarskich Georg von Polentz wybudował karczmę: *ganz nahe bei unser statgrenze [Deutsch Eylau] uf rauher heide*. Granica ta i karczma znajdowały się w pobliżu Szczepkowa, gdyż jak dowodzi w swojej obronie von Polentz, w oparciu o zeznania „najstarszych mieszkańców, którzy posiadali informację od swoich rodziców” zarówno wieś jak i znajdująca się w sąsiedztwie karczma zostały zniszczone w czasie wojny trzynastoletniej (*vorm grossen krieg ein dorf zu Schepgaw und darin ein krug gewest sei*)⁵¹. Najbliższa Szczepkowa karczma to *Krebs Krug* położona na północny-wschód od wsi, przy rozwidleniu dróg przy południowo-zachodnim brzegu Stęgwicy (Ryc. 5). W 1789 r. należała ona do starostwa szymbarskiego⁵². Około 300 m na południe od karczmy

⁵¹ M. Glauert, op. cit., Toruń 2003, s. 357, p. 35.

⁵² Schroetter, sect. XVI; J. F. Goldbeck, *Volständige Topographie des Konigreichs Preussens*. Teil 2: Die Topographie von West-Preussischen Cammer-Departement, Marienwerder 1789, s. 101; K. J. Kaufmann (*Geschichte der Stadt Deutsch Eylau...*, s. 65) w oparciu o dokument z 1541 r. zapisał, że karczma znajdowała się *an der Eilenz* w indeksie znajdujemy jednak informację, że owa *Eilenz* to „rzeka w pobliżu Iławy” – dzisiejsza Iławka, która wypływa z Jezioraka i płynie do Drwęcy. W pracy Kaufmanna z 1927 r. (*Geschichte des Kreises Rosenberg*) nazwa ta nie pojawia się już w tym kontekście. W pobliżu miejsca ulokowania karczmy przepływa jednak niewielki ciek wodny wpadający od północy do rzeki płynącej między jeziorami Stęgwica i Szymbarskie; Messtischblatt 1:25 000 nr 991 Tillwalde.

przepływa rzeczka która łączy jeziora Stęgwica i Szymbarskie, a która mogła pełnić w XVI w. funkcję graniczną i być identyczna ze wspomnianą przez Kaufmana *Reheflisse*. Jest to identyfikacja dodatkowo o tyle prawdopodobna, że rzeczka przepływa przez bagna (obecne Szczepkowskie Bagna – *Louisenhoferbruch*) o czym wspominał dokument z 1536 r. Dodatkowo przebiega ona między należącym do starostów iławskich jeziorem Stęgwica oraz jeziorem Szymbarskim będącym własnością starostów szymbarskich. Samo Szczepkowo według Metryki Starostwa Szymbarskiego z 1531/1532 r. było niezamieszkane, część ziemi wydzierżawiono od starostów iławskich za 3½ grzywny, być może były to łany rozciągające się na północ od wspomnianej rzeczki, na obszarze późniejszego *Luisenhof*. Wydaje się to prawdopodobne, gdyż w 1571 r. Christoph von Kreytzen sprzedał 10 opuszczonych łanów w Szczepkowie (*Tschepkau*) Leonardhowi Liesch⁵³. Mimo tego, jeszcze w dokumentach wizytacyjnych parafii ząbrowskiej z 1576 r. dobra Szczepkowo (*Sepkau*) nadal występują jako opuszczone⁵⁴.

Podczas analizy tego zdawałoby się mało istotnego fragmentu dziejów osadniczych południowej Pomezanii uwidoczniła została trwałość pogranicza pruskiego aż po czasy nowożytne. W 1250 r. opierając się na funkcjonującym wcześniej pograniczu pruskich włości *Prezla* i *Rudencz* wytyczono granice administracyjne między ziemiami przynależnymi do biskupów pomezzańskich i zakonu krzyżackiego. Stary układ granic potwierdzono w 1294 r. i 1324 r. gdzie pojawia się także pole *Schinewite*. Co najmniej od 1408 r. część *Schinewite* stanowić musiało własność zakonu krzyżackiego gdzie osiedleni byli pszczelarze, wspomniani także w 1410 oraz 1424 r. Wówczas też dowiadujemy się o posiadanych przez nich 2½ łanach i prawie połowu ryb m.in. w Jezioraku. XV-wieczne osadnictwo opierało się na wcześniejszej tradycji eksploatacji obszarów puszczy przez bartników zakonnych, o których mówi już dokument lokacyjny Szczepkowa z 1379 r. Wówczas do wsi przyłączono 5 radeł posiadanych wcześniej przez owych bartników. W XVI w. okolice *Schinewite*, jednakże już pod nazwą *Bienersitz* wraz z posiadаныmi 2½ łanami również znalazły się na obszarze pogranicza nowotworzonych podziałów administracyjnych. Wraz z polem *Schinewite* na dawnej rubieży pruskich włości znajdowało się także jezioro wspomniane w 1302 r. jako *Schineviten*, które również znajdujemy na granicy starostwa szymbarskiego i iławskiego w 1560 r. oraz na mapie Hennenbergera z 1576 r.

Nietrudno zatem zauważyć nawiązanie do pruskich jednostek terytorialnych przy tworzeniu zrębów granic administracyjnych przez zakon krzy-

⁵³ Ostpr. Fol. 132, 102 v; EM 128 d 105; Por. też: M. Glauert, op. cit., s. 357.

⁵⁴ M. Glauert, *Kirchen, Klöster und Spitäler zwischen Marienwerder und Rosenberg im Mittelalter. Ein Beitrag zur Sakraltopographie und Prosopographie des Niederklerus im Deutschordensland Preußen*, Beiträge zur Geschichte Westpreußens, nr 20/21, Münster/Westf. 2006/2008, s. 88.

żacki, które to granice przetrwały do czasów sekularyzacji gdy w miejscu dawnych jednostek administracyjnych pojawiły się starostwa. W przypadku granic prokuratorii, później zaś komornictwa iławskiego widoczne jest nawiązanie do obszaru terytorialnego dawnej włości *Rudencz*, która jak wiemy z powyższych rozważań na zachodzie graniczyła z włością *Prezla*. Na północy włość *Rudencz* opierała się o pas puszczy oddzielającej ją od innej pomezkańskiej włości – *Geria*. Śladem znajdującego się w tym miejscu lasu, oprócz zachowanych do dziś kompleksów są także nazwy takie jak występujące już od średniowiecza *Tilewalde* (Tynwałd) oraz nowożytnie *Melcherswalde* (Makowo) czy *Golbitsche Wald* w okolicy *Golbetin See* (jezioro Gultynek Duży). Na północ od Tynwałdu przebiegała granica pomiędzy komturstwem dzierzgońskim i komturstwem ostródzkim potwierdzoną dokumentem z 1351 r.⁵⁵ Jej związek z wczesnośredniowiecznym pograniczem pruskich włości doszukiwać możemy się w linii umocnień w postaci grodzisk w Urowie, Wieprzu i nad Jeziorem Duba – na obszarze włości *Geria*. Na obszarze włości *Rudencz*, w pobliżu Tynwałdu, na jeziorze Jeziorak znajduje się miejsce występujące w XVI-wiecznej tradycji jako „Święta Wyspa”. Wyspę tę można identyfikować ze znaną z sięgających XIX w. podań ludowych Mniszą Wyspą naprzeciw Jezierzyc⁵⁶. Jej lokalizacja na rubieży osadniczej włości *Rudencz* pozwala nam dopatrywać się w tym miejscu jakiegoś miejsca kultowego. Naturalną barierę osadniczą północnej rubieży włości *Rudencz* stanowiły także pasy sandrów i porastająca ją puszcza *Skapen*⁵⁷.

W opisie granicy między komturstwem dzierzgońskim i ostródzkim z 1351 r. jako punkt orientacyjny pojawia się „drzewo wartownicze” – *Wartboum* w okolicy osady *Wolbrost*, której mieszkańcy otrzymali prawo połowu ryb w Jezioraku. *Wolbrost*, której nazwa etymologicznie odpowiada określeniu „Kamienny bród”,

⁵⁵ PUB IV, nr 663.

⁵⁶ Pierwsze informacje na ten temat pochodzą od Caspara Hennenbergera z 1595 r.: „Geeserich See – Dieser See habt an unter Salfeldt und strecket sich bis unter die Deutsche Eylau da dann ein herrlicher Aelfang ist man rechnet die lange dieses Sees fünff Meil mit dem Krümmen. Ist aber nicht sehr breit hat hat erliche Werder ein schönes Werder zum Ackerwerck und gegen Tielewald ligt das heilige Werder auff welchem die gegenstigten Preussens vom Orden ihre Abgötterei heimlich getrieben haben” – *Caspar Hennenbergers Erclerung der grossen Preussischen Landtaffel*, Teil 2: *Von den See'n, Strömen...*, etc., Königsberg 1595, s. 11. Niemalże dosłownie (ale po łacinie) przytacza ustęp Hennebergera królewiecki badacz Caspar Stein (1592–1552): „Infra oppidum Saalfeld usque ad oppidum Eylau lacus Geeserich-See (eżere jezioro), quinque milliarum longus, in quo aliquot insulae, Werder, dictae, conspiciuntur, et versus Tilewald *insula sancta*, Heilig Werder appellata, in qua olim Pruteni veteres ab Ordino Teutonico Cruciferorum ad angustias redacti, clam idolatriae operam dederunt”; cyt. za: A. Mierzyński, *Źródła do Mytologii litewskiej od Tacyta do końca XIII wieku*, T. 1, Warszawa 1892, s. 81; patrz też: J. F. Golbeck, *Volständige Topographie des Königreichs Preussen. Zweiter Teil welcher die Topographie von West-Preussen enthält*, Marienwerder 1789, s. 13; A.E. Preuß, *Preussische Landes- und Volkskunde oder Beschreibung von Preussen*, Königsberg 1835, s. 436; *Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft*, Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 16, Berlin 1884, s. 320.

⁵⁷ PUB IV, nr 663; OF 99, 63v; 100, 71v.

od lit. *uolá* – „kamień” i *brasta* – „bród”⁵⁸, poszukiwać możemy w okolicy obecnej wsi Sąpy. Potwierdzać to może pograniczna funkcja okolicy. W dokumencie opisującym zasięg dóbr iławskich w roku 1557 jako ich północna granica występuje rów dzielący wieś Urowo i położone na południe od niej bagna – *die Sumpe*, z tym, że Urowo należy do dóbr Miłomłynna bagna do starosty Iławy⁵⁹. Podobną informację tym razem: „*die Sumpe zwischen den See Geserich [Jeziorak] und See Geilen [Gil Wielki] gelegen*”, znajdujemy w potwierdzeniu przywileju dla Wolfa von Kreytzen z 1560 r.⁶⁰ W 1620 r. na pograniczu dóbr iławskich pojawia się natomiast las *Wald Sumpff*⁶¹. Informacja ta jest o tyle ważna, że północno-zachodnia granica starostwa iławskiego odpowiadała wcześniejszej granicy komornictwa iławskiego i co za tym idzie także północno-zachodniej granicy komturstwa ostródzkiego. Oprócz znajdującego się na średniowiecznym pograniczu komornictwa „drzewa wartowniczego” nowożytnymi elementami funkcjonującego pogranicza były bagna – *die Sumpfe*, które ostatecznie po założeniu szkatułowej wsi Sąpy (*Sumpff*) w XVIII w. oddały jej swoją nazwę. Na północ od wsi znajduje się także wał podłużny zaznaczony na planie z 1720 i zachowany do dziś⁶². Co najmniej od XVIII w. wał ten rozdzielał terytorialnie starostwo iławskie, na obszarze którego znajdowała się wieś Sąpy, od starostwa miłomłyńskiego.

W tym przypadku również w tworzeniu administracji krzyżackiej po 1341 r. widać nawiązanie do dawnych pruskich podziałów terytorialnych gdzie komornictwo Karpowo stanowiło południową część włości *Geria* zaś prokuratoria, później komornictwo iławskie odpowiadało w dużym stopniu włości *Rudencz*. Taką samą sytuację można zauważyć również w przypadku granicy komornictwa iławskiego z wójtostwem bratiańskim na wysokości rzeki Drwęca i Osa.

⁵⁸ M. Biolik, *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego: nazwy miejscowe*, Gdańsk 1992, s. 60.

⁵⁹ K. J. Kaufmann, *Geschichte des Kreises Rosenberg*, s. 61.

⁶⁰ *Privilegium über das Amt, Hoff und Stadt Deutsch Eylau*, s. 190.

⁶¹ EM 27dS, 8.

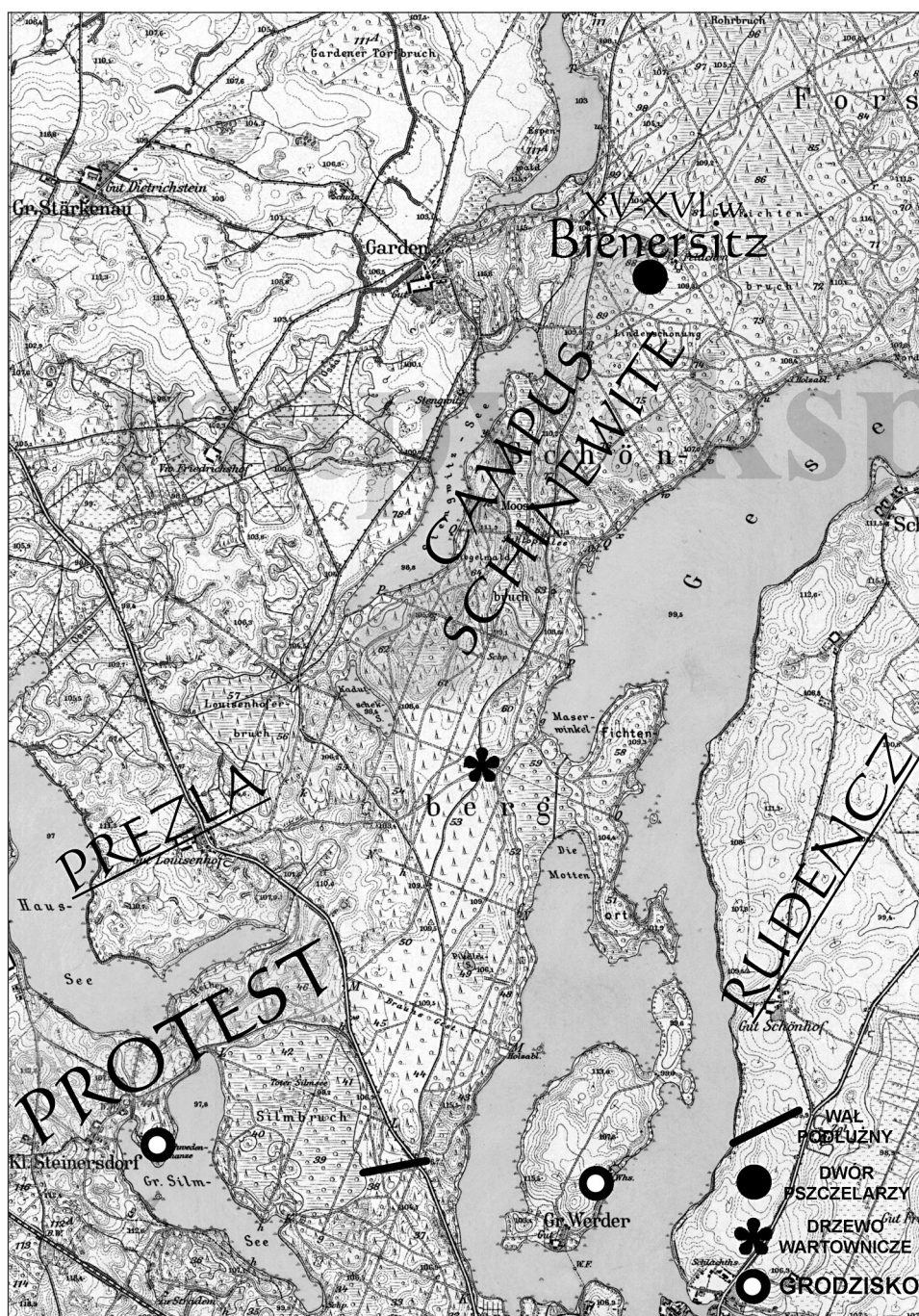
⁶² *Amt Liebemuhl, 1720*, GStA PK XI HA F.10.321; Wał przebiega między osuszonymi bagnami na wschodzie do rozlewiska jeziora Jeziorak na zachodzie. Średnia wysokość wału wynosi 0,5–1 m, szerokość 4,5–5 m.

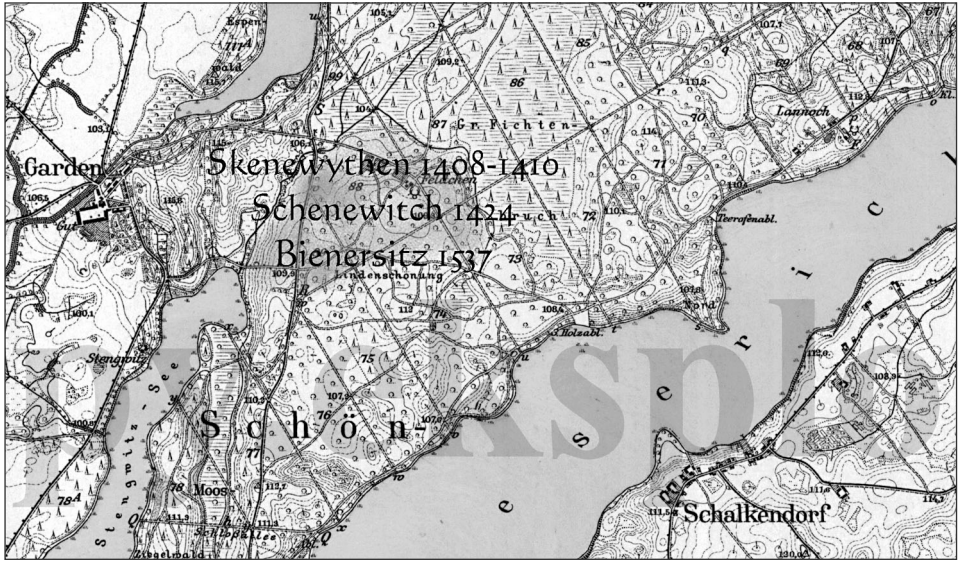
Ryc. 1. Jezioro Schinweid na planie Caspara Hennenbergera

Ryc. 2. Rzeczka Rote flisse wg mapy Schroettera

Ryc. 3. Osadnictwo pogranicza włości Prezla i Rudencz (XIII w.) i późniejsze pogranicze biskupstwa pomezanańskiego i ziem zakonu (II poł. XIII–XV w.) oraz lokalizacja dworu pszczelarzy (XV–XVI w.)

Ryc. 4. Lokalizacja dworu pszczelarzy w XV-XVI w.

Ryc. 5. Rzeczka Reheflisse i karczma Krebs Krug na granicy dóbr szymbarskich i ławskich w XVI w.